

Звонар В. Соціальна свобода як передумова соціальної відповідальності економічних суб'єктів в Україні [Електронний ресурс] / Віктор Звонар // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2014. — Вип. 1 (10). — С. 140-148. — Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14zvpsvu.pdf>.

УДК 330.1+304+338 (477)
JEL Classification: A13, D02

Віктор Звонар

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України,
бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, Україна
e-mail: ilovetea@mail.ru

к.е.н., с.н.с. відділу проблем формування соціального капіталу

СОЦІАЛЬНА СВОБОДА ЯК ПЕРЕДУМОВА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Мета статті – поглиблення теоретико-економічного розуміння соціальної свободи як основи для соціально відповідальної поведінки суб'єктів, котрі приймають соціально і економічно значимі рішення, та аналіз за обраними показниками її реалізованості в цьому контексті в Україні. Результати дослідження засвідчують, що соціальну свободу як передумову соціальної відповідальності економічних суб'єктів доцільно розуміти як стан соціально-економічних відносин, за яких проактивні суб'єкти з усвідомленими економічними інтересами мають можливість конструктивно впливати один на одного і на соціально-економічну дійсність з однаковою – або близькою до однакової – силою цього впливу. Аналіз ступеня реалізованості соціальної свободи в Україні за обґрунтованою в статті структурою із застосуванням міжнародних показників (громадянської свободи, власне економічної свободи та свободи як відсутності соціального відторгнення) говорить про те, що в країні наявний відносний дефіцит свободи. Основні проблеми зосереджено у сфері власне економічної свободи та в окремих аспектах боротьби з соціальним відторгненням. Їм протиставлено скромні досягнення в сфері громадянської свободи. Це дає підстави для висновку про уразливість та нестабільність існування головної передумови для соціальної відповідальності економічних суб'єктів в Україні.

Ключові слова: соціальна свобода, соціальна відповідальність, суб'єкт, реалізація, соціальне відторгнення, Україна.

Віктор Звонарь

СОЦИАЛЬНАЯ СВОБОДА КАК ПРЕДПОСЫЛКА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ В УКРАИНЕ

Аннотация. Цель статьи – углубление теоретико-экономического понимания социальной свободы как основы для социально ответственного поведения субъектов, принимающих социально и экономически значимые решения, а также анализ по выбранным показателям ее реализации в этом контексте в Украине. Результаты исследования свидетельствуют, что социальную свободу как предпосылку социальной ответственности экономических субъектов целесообразно понимать как состояние социально-экономических отношений, в которых проактивные субъекты с осознанными экономическими интересами могут конструктивно влиять друг на друга и на социально-экономическую

Zvonar V. (2014). Social freedom as a prerequisite for social responsibility of economic agents in Ukraine [Sotsial'na svoboda yak peredumova sotsial'noyi vidpovidal'nosti ekonomichnykh sub"yektiv v Ukraini]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State* [online]. 10 (1), p. 140-148. [Accessed May 2014]. Available from: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14zvpsvu.pdf>.

действительность с одинаковой – или близкой к одинаковой – силой этого влияния. Анализ степени реализуемости социальной свободы в Украине по обоснованной в статье структуре с применением международных показателей (гражданской свободы, собственно экономической свободы и свободы как отсутствия социального отторжения) говорит о том, что в стране имеется относительный дефицит свободы. Основные проблемы сосредоточены в сфере собственно экономической свободы и в отдельных аспектах борьбы с социальным отторжением. Им противопоставлены скромные достижения в сфере гражданской свободы. Это дает основания для вывода об уязвимости и нестабильности существования главной предпосылки для социальной ответственности экономических субъектов в Украине.

Ключевые слова: социальная свобода, социальная ответственность, субъект, реализация, социальное отторжение, Украина.

Viktor Zvonar

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
60 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: ilovetea@mail.ru

к.е.н., с.н.с. відділу проблем формування соціального капіталу

SOCIAL FREEDOM AS A PREREQUISITE FOR SOCIAL RESPONSIBILITY OF ECONOMIC AGENTS IN UKRAINE

Abstract. *The paper is aimed at the development of theoretical understanding of social freedom as the basis for socially responsible behavior of economic agents acting in socially and economically diverse environment as well as at the analysis of social freedom realization in the economy of Ukraine. The reasoning presented in the paper suggests that social freedom as a precondition for social responsibility of economic agents means a state of socioeconomic relations which gives the proactive agents full awareness of economic interests and a possibility for constructive influence on each other and on the socioeconomic reality with the minimum difference in the power of that influence. The paper gives a structure for multidimensional analysis of realization of social freedom in Ukraine in economic terms of social responsibility. Being based on international indicators the structure includes the components for analysis of civil freedom, actual economic freedom and freedom as the absence of social exclusion. The analysis reveals a relative scarcity of social freedom in Ukraine, hindering social responsibility manifestation in the economy. The realization of actual economic freedom is the most flawed. The fight against social exclusion also proved inconsistent. That slightly contrasts with the humble advances in the area of civil freedom. The international comparison confirms this observation. The paper concludes that social freedom as a precondition for social responsibility of economic agents suffers from the vulnerability and instability in Ukraine and the relevant reform is to be intensified in the country.*

Keyword: *social freedom, social responsibility, agent, implementation, social exclusion, Ukraine.*

Постановка проблеми. Трансформація пріоритетів функціонування економічних систем, яка сьогодні відбувається на всіх управлінських рівнях і в усіх прогресивних суспільствах, значною мірою зумовлена економічною актуалізацією соціальної відповідальності (СВ). СВ дедалі більше економізується в контексті таких глобальних соціально-економічних питань як аномальні диспропорції людського розвитку в світі, поширення монетарної й інших форм нерівності, деструктивний вплив тіньової економіки і корупції на розвиток, необхідність екологічно свідомого управління бізнес-процесами тощо.

Особливо гостро ці питання (а з ними й економічні аспекти СВ) стоять на порядку денному в Україні, де соціально-економічні зміни в умовах зростання громадянської активності нині отримали новий імпульс. При цьому і в світі, і в Україні слабшає тенденція звуження економічної парадигми СВ лише рамками концепції соціалізації бізнесу (корпоративної соціальної відповідальності). Натомість сьогодні кожен економічний суб'єкт, який приймає соціально й економічно значимі рішення, постає носієм своєї частки СВ. Реалізація ж СВ (як в економіці, так і поза нею) на практиці безпосередньо пов'язана з рівнем соціальної свободи. Вона традиційно мислиться як передумова відповідальної поведінки у всіх контекстах. Відтак продуктивні дискусії довкола глобального питання СВ економічних суб'єктів в Україні можливі лише у взаємозв'язку з проблемою реалізації соціальної свободи. На часі включення в економічних контекст разом із СВ також і проблематики свободи в широкому сенсі та аналіз її реалізованості в Україні власне у згаданому контексті.

Аналіз актуальних досліджень та виокремлення невирішених досі питань. Суттєві наукові напрацювання, які слід врахувати під час вивчення економічних аспектів СВ, містяться у працях економістів-інституціоналістів і стосуються проблематики біхевіоріальних передумов зменшення трансакційних витрат. Узагальнення їх теоретичного матеріалу та творчий синтез цих узагальнень із базовими стосовно теми СВ досягненнями вчених соціо-філософів дозволяє нам дійти висновку, що СВ будь-якого економічного суб'єкта є антиподом опортуністичних практик (шахрайства, шантажу, зловживання інформаційною асиметрією в економіці тощо). Водночас відомі з економічної літератури основні варіанти впливу на поведінку економічного суб'єкта з метою профілактики чи усунення його опортуністичної (безвідповідальної) поведінки здебільшого передбачають застосування до нього зовнішніх обмежень і санкцій, близьких за суттю до примусу та втілених в імперативності соціальних норм. Ці варіанти слабо узгоджуються з інституційною структурою ринку, одним із ключових елементів якої є свобода. У цьому, на нашу думку, виявляється певна методологічна суперечність, на яку дослідники звертають увагу невиправдано рідко. Адже тільки вільний суб'єкт здатен усвідомлювати необхідність своєї конформності із соціальними нормами. Теоретико-економічні основи взаємозв'язку СВ та соціальної свободи залишаються недостатньо розробленими. Крім того, у більшості відомих нам аналітичних публікацій економічна інтерпретація свободи ігнорує її важливий соціально-економічний аспект – рівень соціального відторгнення (звуження можливостей вибору в сенсі потреб людського розвитку).

Мета статті – розвиток теоретико-економічної концепції соціальної свободи як передумови СВ в економіці та аналіз її реалізованості в цьому контексті в Україні.

Виклад матеріалу дослідження. У вітчизняній і закордонній науковій літературі сформувався усталений уявлення про СВ як про специфічну соціальну систему [3; 4]. В її структурі виділяють: 1) суб'єкт СВ (як окрема особистість, так і соціум загалом); 2) предмет СВ (за що суб'єкт несе відповідальність); 3) суб'єкт-інстанцію СВ, що здійснює оцінку, контроль, регуляцію діяльності суб'єкта; 4) норми СВ – соціальні норми, які сигналізують суб'єктові про відповідальну поведінку і про спосіб його впливу на предмет СВ. Суб'єкти СВ, поділені функціонально на власне суб'єктів і суб'єктів-інстанцій, є живими елементами системи СВ, існування яких визначає її динамічність. Базовий атрибут, що вирізняє їх, це – свідоме, вольове і творче ставлення до соціальної дійсності, в т.ч. до норм СВ, які є результатом спільної творчості суб'єктів, і до статусу інстанції, який має договірну природу, визначається і санкціонується самими суб'єктами відповідно до визначених соціальними нормами процедур. Статус інстанції співвідноситься із владними функціями, які за консенсусом суб'єктів може виконувати специфічна інституція – публічна влада (держава).

СВ як соціальна система включається у всі види соціальної діяльності. Відповідальних ознак потенційно може набувати будь-яка соціальна взаємодія. Економічна проекція цієї взаємодії визначає останню як відносини власності, що являють собою множину трансакцій [6]. Відтак, СВ в межах економічної взаємодії виступає якісною характеристикою трансакційного процесу, а точніше – втілюється в безоортуністичній

поведінці економічних суб'єктів. Таке тлумачення СВ інтуїтивно застосовується представниками наукового напряму інституціональної економіки і конкретизоване та поглиблене нами у попередніх працях [1].

Трансакція – це взаємна реалізація економічних інтересів її учасників. Суб'єкт зі сформованим інтересом, вступаючи у трансакцію, змушений довести його суть до відома інших суб'єктів та оцінити можливість його реалізації з огляду на інтереси таких же учасників взаємодії. Втілення інтересів будь-якого суб'єкта всупереч інтересам візаві або за їх рахунок (опортунізм) – це і є безвідповідальна поведінка.

Свідоме формування економічного інтересу, а також вольового і творчого ставлення до соціальної (в т.ч. економічної) дійсності неможливе чи утруднене без соціальної свободи. Свобода протиставляється примусу як відсутності вибору варіантів поведінки суб'єкта і виявляється у проактивності, за якої суб'єкт самостійно обирає свою реакцію на ті чи інші впливи. А засоби забезпечення СВ (боротьби з опортунізмом), втілені у диктаті соціальних норм, покладаються на реактивність суб'єкта, коли його вибір визначено наперед. Реактивність не вимагає ні творчості, ні усвідомлення (аналізу), ні наявності власного інтересу суб'єкта.

Соціальні норми, навіть диктовані ззовні, найбільш оптимально виконують одну з основних своїх функцій – зменшення трансакційних витрат – за умови превалюючого усвідомлення економічними суб'єктами корисності і необхідності цих норм. Ще більше вони цьому сприяють, коли походять від самих суб'єктів (створяться ними). Усвідомлення і творчість – безпосередні прояви проактивності. Нав'язані ж зовнішні норми ризикують перетворитися у перешкоди економічної діяльності, які збільшують трансакційні витрати [2]. Їх виконання неодмінно буде саботуватися, а економічні інтереси залишаться нереалізованими або реалізуватимуться в обхід нормативних обмежень.

Так само в середовищі вільної взаємодії економічних інтересів (за відповідного самопозиціонування кожного з економічних суб'єктів) безвідповідальна (опортуністична) поведінка стає усвідомлено нераціональною і непотрібною. Її заперечення зовнішнім авторитетом (інстанцією) неважливе. Достатньо пояснення шкідливості цієї поведінки, яке очікувано підтримають або за необхідності скорегують творчі суб'єкти. Становлення такої моделі економічної взаємодії ґрунтується на наявності сильних і проактивних суб'єктів, здатних конструктивно і рівноцінно впливати один на одного і на дійсність. На це важко розраховувати в умовах ерозії соціальної свободи.

Автор робить методологічний наголос на важливості сприйняття свободи у цій статті як соціетального феномену (соціальна свобода). У межах нашого дослідження ми не розглядаємо концепт свободи як такої (свободи особистості за природою). Точніше, ми ототожнюємо її зі свободою у соціальних відносинах (свободу особистості з огляду на її соціальні ролі та функції). Адже свобода особистості завжди співвідноситься з суспільством, бо людина в єдності її фізичної і духовної природи є соціальною істотою.

Отже, соціальна свобода як передумова безопортуністичної поведінки економічних суб'єктів означає сформованість повноцінно соціалізованих і проактивних суб'єктів з усвідомленими інтересами, та їх можливість конструктивно впливати один на одного і на соціально-економічну дійсність з невеликою різницею у силі цього впливу. Соціальну свободу автор пропонує розглядати з огляду на таку структуру аналізу: 1) громадянська свобода; 2) власне економічна свобода; 3) свобода як рівні можливості і відсутність соціального відторгнення. Включення громадянської свободи до структури аналізу продиктоване її фундаментальним значенням для формування соціальної свободи в цілому. Вона втілена в свободі людини як члена соціуму від обмежень та насильства з боку інших таких членів, в тому числі від свавілля держави. Рівень громадянської свободи у суспільстві визначає якість суспільних інститутів, якими генеруються і забезпечуються соціальні норми. Громадянська свобода передбачає можливості зворотного впливу суб'єкта СВ на інстанцію СВ, вимагає від інстанції СВ відкритості та публічності і чітких та досяжних критеріїв СВ. Без відповідного рівня громадянської свободи втілення власне економічної свободи

здійснюється непрозоро, а тому ризикує стати нелегітимним в очах соціуму і через те – нетривалим.

Власне економічна свобода відображає право людини розпоряджатися своєю працею та майном, вільно обирати форми та сфери застосування свого людського капіталу, методи розподілу доходу, споживання економічних благ. В економічно вільних суспільствах вона підтримується інстанцією, яка не допускає свого надмірного втручання в економічну сферу. Разом з тим, як безконтрольне втручання держави, так і необмежена свобода ринку загрожує суспільству ескалацією соціального відторгнення, консервацією значного майнового розшарування і «монополізацією» можливостей розвитку. З цих міркувань, до структури аналізу ввійшла і компонента свободи як прояв рівних можливостей.

При виборі показників для аналізу соціальної свободи як передумови соціально відповідальної поведінки в Україні автор намагався врахувати можливості міжнародних порівнянь, що дозволило б визначити позиції країни відносно інших – більш чи менш прогресивних – суспільств. Саме тому пріоритет в аналізі (за наявності відповідних даних) у статті надано міжнародним індикаторам.

У міжнародній практиці універсальним індикатором рівня громадянської свободи визнано Індекс свободи, що розраховується Міжнародною правозахисною організацією «Freedom House» з 1972 р. Відповідно до нього стан свободи оцінюється за 7-бальною шкалою, де 1 – найвищий показник, 7 – найнижчий. Індекс розраховується для більшості країн світу. Держави, що отримали від 1 до 2,5 бала, вважаються «вільними», від 3 до 5 – «частково вільними», від 5,5 до 7 – «невільними». Індекс охоплює два аспекти – вузький політичний і широкий громадський. Перший аналізується за трьома параметрами: виборчий процес, політичний плюралізм, функціонування уряду. Другий – за чотирма: свобода слова і думки, свобода зібрань, індивідуальні права, врядування відповідно до закону.

Динаміка Індексу для України розвивалася хвилеподібно. Незначні зміни значення Індексу до 2004 рр. забезпечували Україні статус «частково вільна країна». Помітні покращення у 2006 р. обумовили надання країні вперше статусу «вільна країна». Стабільним значення Індексу протрималося до 2010 р., коли його погіршення знову спровокувало повернення до статусу «частково вільна країна». За підсумками 2013 р. Україна зберігає цей статус з рейтингом 3,5 бала. Із пострадянських країн в цю категорію входять Молдова, Грузія, Вірменія, Киргизстан. Причому перша складова Індексу (політичні права) в Україні є більш проблемною ніж друга (права громадян в цілому) [7].

Універсальним індикатором власне економічної свободи можна вважати Індекс економічної свободи – інтегральний показник, що кожного року розраховується інститутом Heritage Foundation та аналітичною службою журналу Wall Street для більшості країн світу з 1994 р. Індекс включає 10 низових індексів, кожен з яких оцінюється за шкалою від 0 (репресивна економіка) до 100 (вільна економіка): 1) свобода бізнесу; 2) свобода торгівлі; 3) фіскальна свобода; 4) державні витрати; 5) монетарна свобода; 6) свобода інвестицій; 7) фінансова свобода; 8) захист прав власності; 9) свобода від корупції; 10) свобода трудових відносин. За значенням Індексу країни поділяються на п'ять груп: 1) вільні – з показником 80–100; 2) в основному вільні – з показником 70–79,9; 3) помірно вільні – з показником 60–69,9; 4) в основному невольні – з показником 50–59,9; 5) невольні – з показником 0–49,9.

Відповідно до рейтингу Індексу Україна із сумою балів 49 за підсумками 2013 р. перебуває у групі невольних країн, зайнявши 155 місце з 178. При чому найкращі для України значення, починаючи з 2002 р. і до 2007 р., забезпечували їй статус «в основному невольна» країна. Не зміг вплинути на нього навіть піковий для нашої держави показник – 56 балів у 2004 р. Перехід до категорії «помірно вільні» країни так і не відбувся. А з 2006 р. падіння рейтингу України набуло драматичних темпів аж до 2009 р., коли зупинилося і трималося до 2012 р. на ганебних для європейської країни 46 балах. У 2013 р. в одній групі з Україною знаходилися такі репресивні економіки як, наприклад, Куба, Північна Корея, Іран [10]. Найбільш проблемним аспектом економічної свободи в Україні в усі часи були і залишаються слабкий захист прав власності й розповсюджена корупція. З року в рік

погіршується параметр свободи інвестицій, а також державних витрат. Сумнівні успіхи відзначаються і в категорії свободи трудових відносин. Найменш проблемними були й є свобода торгівлі і фіскальна свобода.

Про соціальну свободу як свободу можливостей і відсутність соціального відторгнення засвідчують базові й додаткові індикатори людського розвитку. Глобальна актуальність концепції людського розвитку, сформульованої у 1990 р., з плином часу лише поглиблюється. Сьогодні людський розвиток розглядається як процес розширення можливостей і вибору для кожного члена суспільства з метою задоволення потреби прожити довге й здорове життя; набувати, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя [8].

Щорічні доповіді Програми розвитку ООН (ПРООН) про людський розвиток дають можливість оцінити прогрес, який вдалося досягти окремим країнам у цій сфері. Його базовим індикатором є Індекс людського розвитку (ІЛР), що демонструє величину досягнень за компонентами очікуваної тривалості життя при народженні, очікуваної та середньої тривалості навчання, а також валового національного доходу на душу населення. Оцінка проводиться за шкалою від 0 до 1: вищий показник – кращий прогрес. На цій основі виділено країни з низьким, середнім, високим та дуже високим рівнем людського розвитку.

Значення ІЛР України у 2012 р. становило 0,740. Цей показник забезпечив Україні позицію в групі країн з високим людським розвитком та 78 місце із 187-ми у рейтингу [9]. Водночас показник ІЛР України у 2012 р. перебував на рівні нижче середнього для групи з високим розвитком (0,758) і нижче середнього для регіону Європи та Центральної Азії (0,771), куди територіально віднесено Україну.

Порівняно високу позицію України у рейтингу (статус країни з високим рівнем розвитку) забезпечено здебільшого успіхами в компонентах очікуваної та середньої тривалості навчання (14,8 і 11,3 років відповідно). Ці показники у вказаній компоненті перевищують відповідні середні показники як для групи з високим розвитком (13,9 і 8,8), так і для регіону Європи і Центральної Азії (13,7 і 10,4). Вони навіть співставні з середніми показниками для групи країн з дуже високим рівнем розвитку (16,3 і 11,5).

Проте в інших двох компонентах Україна суттєво відстає. Її показник очікуваної тривалості життя при народженні (68,8 років) поступається не лише середнім показникам для групи із високим розвитком і регіону Європи та Центральної Азії (73,4 і 71,5 років відповідно), а й середньому показникові у цій компоненті загалом по світу (70,1 років). Він навіть трохи нижчий за показник для групи із середнім розвитком (69,9 років). Майже в 2 рази меншим є український показник валового національного доходу на душу населення (\$ 6 428) за відповідний середній показник для групи (\$ 11 501) і регіону (\$ 12 243). Він також значно поступається середньому показникові у цій компоненті загалом по світу (\$ 10 184). Ці порівняння доводять, що можливості громадян прожити довге життя і отримувати гідний дохід в Україні не забезпечено належним чином.

ІЛР є середнім показником і певною мірою приховує нерівність розподілу людського розвитку в межах окремих країн. З метою усунення цієї неточності у 2010 р. експертами ПРООН було представлено показник ІЛР, скоригований з урахуванням нерівності (ІЛРН). Він покликаний врахувати нерівномірність в розподілі благ для забезпечення здоров'я, освіти і гідного доходу. ІЛРН розглядається фахівцями ПРООН як індекс фактичного людського розвитку, а ІЛР – як показник потенційного розвитку. Що більше їх значення різняться, то сильніше проявляється нерівність. «Втрата» потенційного людського розвитку через нерівність визначається різницею між ІЛР і ІЛРН у відсотках.

Значення ІЛР у 2012 р. для України, скориговане на нерівність, становило 0,672. Воно відповідало середнім даним у країнах Європи та Центральної Азії і перевищило значення ІЛРН у групі країн з високим розвитком (0,602). «Втрата» ІЛР через нерівність для України становила 9 % і в світлі міжнародних порівнянь була відчутною, проте не драматичною. Адже середня «втрата» через нерівність для країн з високим розвитком становила 21 %, а для

регіону Європи та Центральної Азії – 13 %. «Втрата» ІЛР через нерівність в Україні була навіть меншою, ніж середня втрата для країн з дуже високим розвитком (майже 11%).

Але якщо вдатися до аналізу окремих компонентів ІЛРН, то знову-таки стає очевидно, що загальний показник ІЛРН України «втягла» на високий рівень компонента освіти, яка перевищила середні показники як по регіону так і по групі країн з високим розвитком (0,808 проти 0,713 і 0,592 відповідно). Ця компонента близька до середніх значень по групі країн з дуже високим розвитком (0,851). Подальший аналіз компонентів ІЛРН засвідчує кризовість в Україні ситуації стосовно очікуваної тривалості життя (показник 0,687 для України при регіональному значенні 0,716 і значенні 0,736 для країн групи з високим розвитком). Нижчі ніж в регіоні значення в Україні демонструвала також компонента доходу (0,548 проти регіонального 0,594). Хоча у групі країн з високим людським розвитком Україна виглядала дещо краще за середній показник (0,500). Це означає, що можливості прожити довге життя і отримувати гідний дохід розподілені в українському суспільстві вкрай нерівномірно.

Крім ІЛР і ІЛРН, певне діагностичне значення має Індекс мультимірної бідності (ІМБ), також запропонований фахівцями ПРООН. ІМБ демонструє депривації в домогосподарствах у сфері освіти, здоров'я та за рівнем життя. У ньому відображаються частка населення, що зазнає кожної з цих депривацій, й загальна інтенсивність депривації. Що менше значення ІМБ, то менші в країні масштаби та інтенсивність мультимірної бідності. У системі розрахунків ІМБ також наведено частку населення, яке живе у умовах тяжкої бідності (рівень депривацій – 50% і більше), та населення, вразливого до бідності (рівень депривацій – від 20% до 30%). ІМБ як багатофакторний індикатор бідності протиставлено тим показникам, базою яких є бідність лише за доходом.

Розрахунок ІМБ актуальний передусім для країн, що розвиваються, оскільки ознаки депривації, на яких засновано ІМБ, характерні більшою мірою саме цим країнам (доступність електрики, кількість дітей, що охоплені навчанням тощо). Тому порівняння за ІМБ країн з вищими соціальними стандартами не завжди є достатньо інформативними і мають значення лише для додаткового аналізу.

Найбільш актуальні доступні дані щодо оцінки ІМБ в Україні стосуються показників 2007 р. Значення ІМБ для України становило тоді 0,008. Значення ІМБ для окремих країн з регіону, розраховані роком раніше, – Боснії і Герцеговини (0,003), Македонії (0,008), Сербії (0,003), Чорногорії (0,006), Казахстану (0,002), Азербайжану (0,021), Узбекистану (0,008) – майже не відрізняються від показника України. Для порівняння із країнами, що розвиваються, наведемо ІМБ однієї з найбільш депривованих країн – Ліберії, що у 2007 р. у 60 разів перевищував українське значення ІМБ і дорівнював 0,485. Дані по Росії і Білорусі (ближчих Україні історично і регіонально) надто віддалені в часі стосовно даних по Україні, тому коректність зіставлення сумнівна.

Для потреб аналізу реалізації в Україні соціальної свободи як свободи рівних можливостей примітні окремі розрахунки вітчизняної статистики без міжнародних порівнянь. Держстатом України у 2007 р. започатковано проведення модульного опитування домогосподарств щодо сприйняття населенням ознак бідності та депривації за існуючими у суспільстві стандартами [5]. Дослідження передбачало вивчення думки респондентів щодо 18 базових ознак бідності за такими напрямками: економічна депривація за харчуванням, за непродовольчими товарами, за житловими умовами, у сферах охорони здоров'я, освіти та відпочинку, за можливостями задоволення інших важливих потреб, розвиток інфраструктури як ознаки географічної доступності послуг та бар'єрів негеографічного характеру, які визначають позбавлення за доступом. Дослідження загалом проводилося тричі – у 2007 р., 2009 р. і 2011 р., що дозволяє здійснювати хронологічні порівняння. Підсумки опитування засвідчили актуальність кожної складової визначеного переліку депривацій як пріоритетів для формування суспільної думки щодо бідності, оскільки майже всі респонденти сприймали ці ознаки як прояви бідності (більше 90 % респондентів за кожною з ознак).

У рамках дослідження також був проведений аналіз фактичного поширення проявів позбавлень серед домогосподарств. За оцінками респондентів щодо депривацій у сфері

харчування у 2011 р. майже 9% домогосподарств (у 2009 р. – 11%, у 2007 р. – теж 9 %) повідомили, що не мали вдосталь коштів для щоденного споживання недорогих продуктів харчування. 18% домогосподарств через брак коштів не могли дозволити раз на п'ять років оновити за потребою одяг і взуття для дорослих для холодної пори року (у 2009 р. – 21 %, у 2007 р. – 16%). Залишалася майже незмінною частка домогосподарств (15%), які повідомили про неможливість забезпечити нормальні житлові умови через відсутність коштів. Проте найбільш поширеними серед населення протягом усіх років обстеження були обмеження споживчих можливостей у сфері охорони здоров'я. Кожне четверте домогосподарство (у 2009 р. – кожне п'яте) повідомило, що не змогло дозволити собі скористатися необхідними медичними послугами, а також оплатити життєво необхідну хірургічну операцію чи лікування в стаціонарі. Не змогли придбати призначені лікарем ліки та медичне приладдя 27% домогосподарств (у 2009 р. – 22%, у 2007 р. – 23 %). Приблизно 20% домогосподарств у всі роки повідомляли про труднощі із доступністю послуг швидкої медичної допомоги.

На підставі депривацій базового списку Держстатом України був розрахований розподіл домогосподарств за ступенем концентрації ознак депривацій в одному домогосподарстві. Розрахунок засвідчив, що майже 60 % домогосподарств України відчуває депривацію. При цьому вказаний параметр є практично незмінним з 2007 р. (з деяким зменшенням у 2009 р. і стабілізацією у 2011 р.). А кожне п'яте домогосподарство протягом років обстеження страждало від 5 та більше видів базових депривацій.

Інтегральна інтерпретація обраних міжнародних показників соціальної свободи як передумови соціальної відповідальності в економіці (індексу свободи, індексу економічної свободи, ІЛР і ІЛРН) можлива на основі даних спільного для них останнього року –2012 р. Для побіжного інтегрального порівняння автор пропонує використати показники першої п'ятірки країн-лідерів за ІЛР (Норвегія, Австралія, США, Нідерланди, Німеччина), України і країн, близьких Україні історично, територіально та за пострадянською специфікою соціально-економічного розвитку (Білорусь, Росія, Казахстан, Грузія, Молдова). Обсяг статті не дозволяє здійснити масштабне порівняння. Початкова орієнтація на рейтинг ІЛР пояснюється тим, що аспект рівних можливостей в контексті соціальної свободи нині є найменш дослідженим і тому становить найбільший дослідницький інтерес. Автор усвідомлює, що таке порівняння є дещо спрощеним і поверховим. Однак він абстраговано дозволяє виявити загальну тенденцію: високі значення ІЛР і ІЛРН не є гарантією громадянської та власне економічної свободи (в т.ч. і в Україні). З іншого боку, у країнах з дуже високими ІЛР і ІЛРН значення інших показників соціальної свободи збалансовано високі, до чого слід прагнути і нашому суспільству.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суть соціальної свободи як передумови СВ економічних суб'єктів визначають сформованість повноцінно соціалізованих і проактивних суб'єктів з усвідомленими інтересами та їх можливість конструктивно впливати один на одного і на соціально-економічну дійсність з невеликою різницею у силі цього впливу. У такому тлумаченні структура аналізу ступеня реалізованості соціальної свободи, зважаючи на доступність даних і пріоритетність міжнародного порівняння, може складатися із таких компонентів: громадянська свобода; власне економічна свобода; свобода як рівні можливості і відсутність соціального відторгнення. Проведений аналіз на прикладі України за запропонованою схемою свідчить про те, що в країні має місце дефіцит свободи, але він не є абсолютним. Проблеми в сфері економічної свободи та боротьби з соціальним відторгненням протиставлені дещо більш позитивним результатам у сфері громадянської свободи. Проте у міжнародному контексті країна може сприйматися як суспільство, вразливе щодо проблеми соціальної свободи. Це означає, що ключова передумова для формування соціально відповідальних економічних суб'єктів залишається сформованою неповністю. Тому відповідні реформи в Україні є невідкладними, оскільки СВ не може формуватися, а її система не може функціонувати за умов найменшого натяку на репресивність і неволю. Подальші дослідження слід скерувати у напрямі вивчення доцільності побудови інтегрального індексу соціальної свободи як передумови СВ, запровадження рейтингування

країн за його значенням, а також визначення змісту і масштабів зусиль інстанції СВ та інших економічних суб'єктів стосовно забезпечення соціальної свободи в контексті економічних реалій СВ в Україні.

Використана література:

1. Звонар В.П. Економічна феноменологія соціальної відповідальності у сфері праці / В.П. Звонар // Демографія і соціальна економіка. – 2012. – №1 (17). – С. 123-131.
2. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // СОЦИС. – 2003. – № 9. – С. 42–51.
3. Осокіна Ю. С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Ю.С. Осокіна. – К., 2007. – 17с.
4. Парамонова И.М. Социальная ответственность: генезис, сущность, структура и стратегия развития (системный анализ): дис... канд. филос. наук: 09.00.11. – социальная философия / И.М. Парамонова. – СПб., 2001. – 126 с.
5. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг [Електронний ресурс] / Держслужба статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sddtp/arh_sddtp.htm.
6. Commons J. R. Institutional Economics / J. R. Commons // The American Economic Review. – 1936. – Vol. 26, No. 1 – pp. 237–249.
7. Freedom in the World Comparative and Historical Data. Country ratings and status 1973-2014 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Country%20Ratings%20and%20Status%2C%201973-2014%20%28FINAL%29.xls>.
8. The 2010 Human Development Report. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Електронний ресурс] / UNDP. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.
9. The 2013 Human Development Report. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World [Електронний ресурс] / UNDP. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.
10. The 2014 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс] / The Heritage Foundation. – Режим доступу: http://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/index_2014.pdf.

REFERENCES

1. Zvonar V.P. Economic phenomenology of social responsibility at work [Ekonomichna fenomenolohiya sotsial'noyi vidpovidal'nosti u sferi pratsi]. *Demohrafiya i sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2012, Vol. 1 (17), pp. 123-131.
2. Inshakov O.V. Economic institutions: On the typology and classification [Ekonomicheskie instituty i institutsii: k voprosu o tipologii i klassifikatsii]. *SOTSIS – SOCIS*, 2003, No. 9, pp. 42–51.
3. Osokina Yu. S. Social Responsibility subject: Philosophical Analysis [*Vidpovidal'nist' sotsial'noho sub"yekta: filosof's'kyi analiz: avtoref. dys... kand. filoz. nauk: 09.00.03 – sotsial'na filozofiya ta filozofiya istoriyi*]. Kyiv, 2007, 17 p.
4. Paramonova I.M. Social responsibility: Genesis, nature, structure and strategy development (system analysis) [*Sotsial'naya otvetstvennost': genezis, sushchnost', struktura i strategiya razvitiya (sistemnyy analiz): dis... kand. filoz. nauk: 09.00.11. – sotsial'naya filozofiya*]. SPb., 2001, 126 p.
5. Self-availability of certain goods and services [*Samoostinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh*]. Derzhsluzhba statystyky Ukrayiny, available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sddtp/arh_sddtp.htm.
6. Commons J. R. Institutional Economics. *The American Economic Review*, 1936, Vol. 26, No. 1, pp. 237–249.
7. *Freedom in the World Comparative and Historical Data. Country ratings and status 1973-2014*. Freedom House, available at: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Country%20Ratings%20and%20Status%2C%201973-2014%20%28FINAL%29.xls>.
8. *The 2010 Human Development Report. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. UNDP, available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.
9. *The 2013 Human Development Report. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. UNDP, available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.
10. *The 2014 Index of Economic Freedom*. The Heritage Foundation, available at: http://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/index_2014.pdf.

Рецензія: д.е.н., проф. Макарова О. В.

Reviewed: Dr., Prof. Makarova O.

Received: April, 2014

1st Revision: April, 2014

Accepted: May, 2014

